

حریم خصوصی زندانیان؛ ابعاد، آثار و شاخص‌ها

(تاریخ دریافت: ۲۱ آذر ۱۳۹۷ - تاریخ پذیرش: ۳۰ اردیبهشت ۱۳۹۸)

رضا زهروی*: استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناس دانشگاه تهران

چکیده

حریم خصوصی قلمرویی است که براساس شرع و قانون تعیین شده و به حوزه اثباتی یعنی منع تجسس و کسب اطلاع از عرصه‌های مختلف زندگی از انسان بازمی‌گردد. از نظر حقوقی اصل بیست و پنجم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را مرتبط‌ترین اصل با حریم خصوصی افراد شمرده‌اند. زندانی اگرچه محکوم شده باشد؛ به صرف محکومیت به زندان، حقوق انسانی را از وی نباید سلب کرد. این مقاله در صدد است تا با تبیین ابعاد و گستره‌های مختلف حریم خصوصی در محورهای جسمی، روحی و اموال اینطور بیان کند که اصل وجود حبس باید حذف یا با کیفرهای دیگر جایگزین شود، اما تا آن زمان فرد زندانی به‌جز حقوقی که به‌طور خاص و به‌تبع محکومیت به زندان از وی سلب می‌شود و در راستای اصول و اهداف زندان و کیفر حبس است، باید دارای سایر حقوق انسانی خود باشد و ضمانت اجرایی برای تعرض به این حقوق زندانیان در نظام حقوقی و کیفری موضوعه باید وضع شود.

کلید واژه‌ها: اصول حبس، حریم خصوصی، زندانی، زندانیان، کرامت انسانی

---

*E-mail: rezazahravi@ut.ac.ir

توضیح: نویسنده محترم دوم (سرکار خانم زینب سرگردان مغانلو) در خلال پذیرش مقاله به دیار باقی شتافتند.

مقدمه

حق بر حریم خصوصی، مفهومی نوین در نظام‌های حقوقی است که از گذشته در قالب سایر حقوق همچون حق مالکیت مورد حمایت قرار گرفته است (Marta, 2019: 12).

برخلاف پیشینه هزار ساله حریم خصوصی در اسلام و وجود روایات و آیات مصرح به آن، مانند: آیه ۱۲ سوره حجرات و ۲۷ و ۲۸ سوره نور، اما در مغرب زمین کمتر از دویست سال است که این حق را ملاحظه کرده‌اند. اولین بار ساموئل وارن^۱ و لوئیس براندریس^۲، در مقاله‌ای تحت عنوان «حق بر حریم خصوصی^۳» درخواست به رسمیت شناختن حریم خصوصی را به‌طور مجزا مطرح نمودند (موسی زاده و دیگران، ۱۳۹۱: ۵-۴). به‌صورت صریح یا ضمنی به حق حریم خصوصی افراد و لزوم رعایت و احترام بر آن امروزه در نظام حقوقی کشورهای مختلف اشاره شده است. البته قدمت این امر در منابع اسلامی بسیار بیشتر است و ادله متقنی برای این ادعا نیز وجود دارد. در واقع هرچند ظهور ابعاد و گستره‌های نوین حقوق در راستای تحول و ترقی قواعد آن علی‌رغم فقدان سابقه طولانی، شاخه‌هایی همچون حقوق حریم خصوصی را پدیدار ساخته (Diffie and Eva Landau, 2007:126) -ممکن است از برخی جهات گام‌های مثبتی تلقی شوند،- اما می‌توان معنای حریم خصوصی را با تعریف منطبق بر موازین اسلامی نیز مقایسه نمود. در جای خود مبرهن است که فقه امامیه در حوزه خود شخص نیز به لحاظ ثبوتی و نه اثباتی^۴ وارد شده و در این صورت اموری همچون خودکشی، خودآزاری و خودارضایی، حرام و دارای تعزیر معرفی می‌شوند؛ خواه در زندان و خواه در خارج زندان و بدون حق تجسس درک و احراز شوند.

در تفاسیر غیردینی از حریم خصوصی، آثار وضعی‌ای همچون دشواری کشف حقایق و کثرت شبهه از یکسو و از سوی دیگر گاه مشکلات اجتماعی و تبعات آسیب‌های اجتماعی‌ای برای نسل

۱. Samuel Warren (1852-1910). US attorney

۲. Louis Brandeis (1856- 19۴۱). associate justice of supreme court of the united states.

۳. The Right to Privacy (4 Harvard L.R.193. Des. 15: 1890)

۴. حوزه ثبوتی مقصود این است که جرم‌انگاری و ممانعت از این رفتارها صورت می‌گیرد اما هیچ‌یک از فقهاء، اذن تجسس و فحوص از اشخاص درخصوص این رفتارها را نمی‌دهد. بنابراین این جرائم اثبات نمی‌شوند مگر با اقرار اختیاری افراد یا هنگامی که جرم علنی و مشهود باشد (حوزه اثباتی).

جوان مسائلی به ارمغان می‌آورند که سبب می‌شود از رویه عدم ورود به حوزه فردی تا حدودی عدول شود و گاه مستقیم و گاه غیرمستقیم با ارائه مشوق یا برعکس ضمن ارباب، عملاً در این حوزه‌ها دخالت نماید. به عبارت ساده‌تر به دلیل مصالحی مهم‌تر، مقررات محدودکننده آزادی وضع می‌شود. البته بر طبق حقوق اسلام، ثبوتاً جرم‌انگاری صورت می‌گیرد، اما از منظر اثباتی احدی حق تفتیش و تلاش برای اثبات این جرائم را ندارد و لذا عملاً حریم خصوصی حتی در معنای سکولار آن نیز از این حیث و مطابق نقشه اسلامی-آسیبی نخواهد دید.

بر همین اساس نباید انتظار داشت، آنچه در حقوق اسلام و فقه امامیه در این باره ارائه می‌شود قابل انطباق با حقوق موضوعه کنونی در غرب یا اسناد حقوقی در جهان کنونی باشد و این تفاوت نه سبب عدول از احکام اسلام، بلکه موجب تعالی حقوق جمهوری اسلامی ایران است. پس استبعاد نگرش‌های نظام‌های حقوقی در این خصوص بر طبق ملاحظاتی که ارائه خواهد شد حاکی از مبانی متفاوتی است که در نظام‌های حقوقی ملاحظه می‌کنیم؛ بنابراین با توجه به این امر که همه افراد دارای حقوقی هستند که در جامعه و در تعامل با سایر افراد انتظار می‌رود که مورد احترام و توجه قرار گیرد، حق حریم خصوصی نیز به‌عنوان یک حق، چنین توقعی را در افراد آن جامعه برمی‌انگیزد. امروزه باور جامعه، حقوقدانان و سایر محققان این حوزه بر این است که فرد زندانی محروم شده از یکسری حقوق خود، به‌واسطه محکومیت قانونی، همچنان دارای بسیاری از حقوقی است که انتظار می‌رود علاوه بر هموعان، از سوی مجریان نیز درباره او و به‌طور صحیح رعایت شود.

امروزه با تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی در اغلب کشورها به قاعده‌مند کردن مدیریت و همین‌طور نظارت هرچه بیشتر زندان‌ها پرداخته شده است. اسنادی همچون «حداقل مقررات معیار رفتار با زندانیان»^۱ که مصوبه بین‌المللی است^۲ و سایر اسناد مربوط به حقوق بشر به‌طور صریح و یا ضمنی به این امور پرداخته‌اند. این پرسش که زندانیان به‌واسطه محکومیت عادلانه و قانونی در چهارچوب زندان از چه حقوقی باید محروم گردند و چگونگی برقراری تعادل بین حقوق زندانیان، رعایت نظم، امنیت و اهداف مجازات زندان، همواره مطرح بوده است. این مقاله در تلاش است حدود،

۱. UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (SMR)

۲. مصوب نخستین کنگره سازمان ملل متحد درباره پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمان که ۱۹۵۵ در ژنو تشکیل شد و با قطعنامه ۲۴ و ۶۲ شورای اقتصادی اجتماعی در ۱۹۷۷ به تأیید رسید.

ثغور و ضرورت رعایت حریم خصوصی زندانیان به‌عنوان یک حق، مصادیق آن و رویکرد قوانین داخلی، خارجی، اسناد بین‌المللی و نیز منابع اسلامی را بررسی نماید.

۱. معناشناسی حریم خصوصی زندانیان

حریم به لحاظ لغوی بازداشت کرده و حرام باشد و دست‌بدان نتوان کرد. یا چیزی که آن را حمایت کنند و جنگ بر آن کنند با دست (دهخدا، ۱۳۸۵: ۲۲۲) واژه خصوصی از لحاظ لغوی ۱. شخصی، داخلی. ۲. محرمانه و غیرعلنی. ۳. خاص، ویژه. ۴. مربوط به اشخاص حقیقی و حقوقی خارج از نظارت یا حوزه کارهای دولت و فردی باشد و دیگری را بدان حقی نباشد و لغت زندان ترکیبی از «زین» به معنای افزار جنگی و «دان» به معنای جای و مکان است (پاشنگ، ۱۳۷۸: ۳۴۴)، در فرهنگ‌های لغت این واژه در معانی بندیکخانه، قیدخانه، سجن و غیره نیز آمده است.

در خصوص حریم خصوصی از منظر اصطلاحی نیز باید گفت که در واقع قلمرویی است که براساس شرع و قانون تعیین می‌شود و به حوزه اثباتی بازمی‌گردد، نه ثبوتی و از نظر حقوقی نیز اصل بیست و پنجم قانون اساسی را مرتبط‌ترین اصل با حریم خصوصی افراد شمرده‌اند. این اصل که مقرر می‌دارد: «بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون» بنا بر عقیده برخی صاحب‌نظران، زندان محلی است که محکومان کیفری به موجب حکم قطعی مقام صلاحیت‌دار قضایی در جهت حفظ نظم و امنیت اجتماعی و اعاده حقوق عمومی و خصوصی مشتکی علیه و تحقق اهداف اصلاحی و تربیتی محکومان، در آن محل نگهداری می‌شوند (اولیائی، ۱۳۸۰: ۲۵). از نظر اصطلاحی و طبق تعریف آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۸۴، زندان عبارت است از: «محلی که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است با معرفی مقامات قضایی صلاحیت‌دار قضایی و قانونی برای مدت معین یا به‌طور دائم، به‌منظور تحمل کیفر، با هدف حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازی به آنجا معرفی می‌شوند.» پس به‌طور کلی می‌توان گفت زندان محلی برای اجرای مجازات سالب آزادی است و لذا زندانی فردی است که در این محل گرفتار و محبوس می‌شود.

بدین ترتیب مقصود در این پژوهش از حریم خصوصی زندانیان همان معنای اصطلاحی‌ای

است که باید معیارهای تحقق آن، از منظر حقوقی — به لحاظ عینی و قابلیت احراز — بررسی شود؛ یعنی گستره‌ای از حیات و یا متعلقات حیات جسمانی یا روحی انسان محبوس که هیچ‌یک از اشخاص حقیقی و حقوقی حق تجسس درباره آن را ندارند.

۲. سابقه تاریخی حریم خصوصی زندانیان

زندان در ابتدا یک مجازات رسمی نبود و معمولاً در مغرب زمین محلی فاقد شرایط مناسب بهداشتی، به‌منظور نگهداری افراد پیش از محاکمه در آن محسوب می‌شد (دانش، ۱۳۵۳: ۱۳-۱۲). با انقلاب فرانسه و تحولات کیفی صورت گرفته، این وضع به تدریج تغییر نمود. در این بین نگاه فایده‌گرا و کارکردی به مجازات‌ها از جمله حبس، در راستای تغییر نحوه اجرای مجازات و مدیریت زندان‌ها تأثیر بسزایی داشت. زندان از حیث شکلی قدمتی بیشتر از آن دارد که آن را متولد قوانین جدید دانست. زندانی کردن مجرمان در ابتدا جزء مجازات رسمی و متداول محسوب نمی‌شد. زندان نهادی بود برای مطیع کردن افراد از طریق کار دقیق روی بدن‌هایشان (فوکو، ۱۳۸۵: ۲۷۵). همچنین زندان محلی بود که متهم تا روز محاکمه در آنجا نگهداری می‌شد. معمولاً زندان‌ها در زیر قصرها و یا محل نزدیک یا زیر دادگاه‌ها بنا می‌گشت و جایی تنگ و تاریک و ناسالم بود که غالباً زندانیان قبل از محاکمه در آن، جان خود را از دست می‌دادند (دانش، ۱۳۵۳: ۱۳-۱۲). پس از انقلاب فرانسه و تأکید انقلابیون بر آزادی و مساوات، زندان به‌عنوان مجازاتی که سالب آزادی بود به همراه الغای مجازات بدنی مورد توجه زمامداران قرار گرفت و با تکامل تدریجی خود در طی دو سده به نهادی جهانی مبدل شد که ادعای ایجاد صلح و امنیت اجتماعی و اصلاح و درمان مجرمان را به دوش می‌کشید (آشوری، ۱۳۸۵: ۱۱). در ایران تا قبل از لغو کاپیتولاسیون^۱ و تدوین قانون کیفری جدید، زندان به‌صورت فعلی وجود نداشت و حکام، زندان‌هایی به‌صورت محلی برای نگهداری متهمان بنا می‌کردند. قدیمی‌ترین زندان در تهران، زندانی به نام انبار شاهی بود که در زیر نقارخانه آرگ، زیر نظر حاجب‌الدوله (رئیس تشریفات) اداره می‌شد. وضع این زندان‌ها اسفناک و غذای زندانیان ناچیز بود. اصلاح سر و صورت و نظافت وجود نداشت و

۱- کاپیتولاسیون: حقی که به اتباع خارجی در مملکتی دهند مبنی بر اینکه در محاکم خود آن مملکت محاکمه نشوند، بلکه در محاکم مربوط به دولت خود محاکمه گردند.

زندانیان به صورت ده الی دوازده نفری با زنجیر دارای طوق‌های متعدد آهنی به هم متصل شده بودند. این روند ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۲۹۲ شمسی، دولت ایران به منظور سر و سامان دادن به وضع شهربانی، از دولت سوئد تعدادی مستشار استخدام کرد و اولین کار این گروه اعزامی تنظیم نظام‌نامه محابس و توقیفگاه‌ها مشتمل بر ۳۸ ماده در ۵ فصل بود. این آیین‌نامه از آیین‌نامه‌های دیگر کشورها اقتباس شده و صدمات، آزار، شکنجه بدنی و زنجیر کردن زندانیان را ممنوع می‌کرد و در سال ۱۲۹۷ شمسی به تصویب هیئت دولت رسید.

در سال ۱۳۰۸ اولین زندان ایران (زندان قصر) برای نگهداری زندانیان محکوم و سیاسی بنا گردید و بعد از آن بازداشتگاه موقت در محل شهربانی کشور ساخته شد. به تدریج با افزایش محکومان به زندان، زندان‌های [بند‌های] مختلفی در زندان قصر (اولین زندان ایران) بنا شد (دانش، ۱۳۵۳: ۹۱-۸۸). زندان در صدر اسلام نیز بنا بر مطالعات تاریخی به سبک امروز وجود نداشته است. در ابتدا اسیران و افراد خاطی در دالان‌ها و مکان‌ها از جمله مساجد نگهداری می‌شدند. گفته شده که پیامبر اکرم (ص) افرادی را که متهم به قتل می‌شدند تا معلوم شدن نتیجه حبس می‌کرد. در مورد اینکه چه کسی اولین زندان را در اسلام ساخت اختلاف نظر وجود دارد.

حریم خصوصی چنانچه گفته شد به معنای امروزی، مفهوم جدیدی است که حتی امروزه کمتر مورد توجه و پذیرش نهادهای کیفری است. با گذر از سیر تاریخی این نهاد کیفری، می‌توان متوجه شد که توجه اغلب مکاتب بر مقوله جرم و تعیین مجازات‌ها محدود بوده است. در دهه‌های اخیر با توجه به ناکارآمدی مجازات در تضمین اهداف کیفری مدنظر قانون‌گذاران، نگاه‌ها به سمت نحوه و شرایط اجرای آن معطوف شد. اواخر قرن ۱۹ با ظهور جنبش دفاع اجتماعی، اصلاح زندان‌ها در ابعاد گسترده‌تری مورد توجه قرار گرفت و بعدها به صورت افراطی تحت عنوان رویکرد الغاگرایی به دنبال حذف کیفر و جایگزینی مصالحه و جبران مدنی ظاهر شد. در خلال این تحولات، حقوق و تکالیف زندانیان به مرور در جهت قانونی و کاربردی‌تر کردن نهاد‌های اصلاحی و انسانی‌تر کردن آن در آیین‌نامه‌های داخلی زندان‌ها و معاهدات بین‌المللی و حقوق بشر انعکاس یافت. با وجود این، حریم خصوصی زندانیان مگر در برخی موارد جزئی همچنان مورد

غفلت نظام‌های حقوقی دنیا بوده و صرفاً در سطح مباحثات نظری^۱ بین محاکم کیفری باقی مانده است.

۳. گستره حریم خصوصی زندانیان

مصادیق حریم خصوصی از ابعاد مختلف ارتباط انسان با خودش یا دیگران فراوان است، لکن پیش از تبیین این مصادیق باید به این نکته اساسی توجه کرد که ممکن است بنا بر ضرورت‌های امنیتی، اصلاحی، بهداشتی و غیره برخی حریم‌های خصوصی زندانیان نقض گردد و این نقض ضروری تلقی شود. برای مثال؛ قبل از تفکیک کامل کانون اصلاح و تربیت از محل نگهداری سایر زندانیان، مکان‌های عمومی همانند سرویس‌های بهداشتی و محل استراحت زنان و دختران زندانی مشترک بود و اقتضای این اضطرار موجب می‌شود که با کنترل و نظارت بیشتر، بعضی از حریم‌های خصوصی نقض گردد تا حیات یا سلامت دختران کم سن و سال‌تر بیشتر تأمین گردد. همچنین باید در نظر داشت که نقض‌های حریم خصوصی در راستای تأمین امنیت در زندان، نوعی پیشگیری وضعی قلمداد شده که با پیشگیری رشد مدار یا اجتماعی منافات پیدا می‌کند. گرچه گاهی مصادیقی از حفظ حریم خصوصی موجب وقوع برخی جرائم می‌شود، اما انسان را تربیت می‌کند.

۳-۱. حریم خصوصی زندانیان در گستره ارتباط با جسم خود

حریم خصوصی در ابعاد مختلف آثار متعددی دارد که در جای خود از حیث حقوقی و اجتماعی کاملاً فراوان است (فلاحی رحیم‌آبادی، ۱۳۹۷: ۱۹۹). از جمله این آثار از حیث جسمانی افراد که شامل؛ امور مرتبط با عبور و مرور و اقامت، بهداشت و درمان، نوع پوشش و آرایش و تغذیه فرد می‌شود و باید توسط غیر، مورد احترام قرار گیرد. یعنی اشخاص اجازه تجاوز به آن را حداقل بدون اذن خود فرد ندارند. اقداماتی از قبیل: تفتیش و بازرسی بدنی، توقیف فرد، آزمایش‌ها و نمونه‌گیری‌های مختلف از وی و سایر این قبیل: تعرضات، نمونه‌هایی از نقض حریم خصوصی جسمانی فرد است. این پرسش که زندانیان تا چه میزان از این حریم همانند سایر افراد برخوردار می‌شوند و یا از سوی دیگر تا چه میزان زندان مجوزی برای تحدید و تجاوز به حریم خصوصی افراد است (کنیون و ریچاردسون ۱۳۹۶: ۱۷). پرسش اصلی این تحقیق می‌باشد.

۱. برای نمونه رک فلاح زاده و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۲۵-۱۱۱ که در آن نحوه ملاحظه ارائه اطلاعات اقتصادی برای نظام اقتصادی کشور براساس حریم خصوصی ملاحظه شده است.

۳-۱-۱. حریم عبور و مرور و اقامت فرد زندانی

هر زندانی مختار است بدون اطلاع دیگران به هر نقطه یا مکانی حرکت و محل اقامت خود را انتخاب نماید. اطلاع غیر ضروری از توقف‌ها و یا عبور و مرور فرد، نوعی تجاوز به حریم خصوصی جسمانی شخص است و باید در موارد خاص و با مجوز قانونی و قضایی صورت بگیرد. جالب اینکه این حق در اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی کشورها به نحوی ثبوتی منعکس شده است. به موجب ماده ۱۳ اعلامیه حقوق بشر، هر فرد حق نقل مکان و اقامت در هر کجای کشور اعم از داخل و خارج را دارد، اما اینکه آیا دیگران حق اطلاع از نقل مکان و اقامت وی دارند یا خیر مسکوت گذاشته شده است و نیز ماده ۱۲ اعلامیه حقوق بشر اسلامی قاهره^۱، ماده ۲۲ اعلامیه حقوق بشر آمریکایی و سایر اعلامیه‌های حقوق بشری که به این حق اختصاص داده شده است صرفاً جنبه ثبوتی را مدنظر داشته نه اثباتی همین موضع در اصل ۳۳ قانون اساسی ایران به عنوان ممنوعیت اجبار افراد به اقامت و یا منع از اقامت در محلی مگر به حکم قانون درج شده است. البته بدیهی است که این حق، به واسطه محکومیت به زندان گاهی محدود می‌گردد، حال در موارد نادر نیز (همانند تنبیه به حبس در سلول انفرادی و برای مدت معین) به‌طور کلی از فرد سلب نمی‌شود.

تلاش در جهت حذف زندان به‌طور کلی (توجهی و حسام، ۱۳۹۳: ۹۲) یا حداقل زندان‌های انفرادی و تاریک که باعث انزوا فرد محبوس می‌گردد مندرج در اصل ۷ اصول اساسی رفتار با زندانیان و یا نوشته شده در قاعده ۳۱ حداقل مقررات معیار رفتار با زندانیان، حق هواخوری و پیاده‌روی در حیاط زندان با شرایط مقرر به‌صورت روزانه مضبوط در ماده ۱۵۲، حق شرکت در مسابقات ورزشی خارج از زندان با رعایت تشریفات نظارتی و انتظامی خاص اشاره شده در ماده ۱۵۳ و حق درخواست مرخصی در موارد معین در صورت اخذ شرایط و توافق کمیسیون‌های مربوطه که در ماده ۲۱۳ آیین‌نامه مذکور بیان شده است و همچنین حق تحمل حبس در حوزه اقامت زندانی^۲ و غیره، از حقوقی هستند هرچند اندک که نشان می‌دهند حق عبور و مرور آن هم «به‌طور کلی» از افراد و به سبب حبس نباید گرفته شود. به هر حال اگر این عبور و مرور محدود

۱. ماده دوازدهم: «هر انسانی بر طبق شریعت حق انتقال و انتخاب مکان برای اقامت در داخل یا خارج کشورش را دارد...»

۲. تبصره ۳ ماده ۵۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۹۴: «در صورتی که محل اقامت محکوم به حبس، خارج از حوزه دادگاه صادرکننده حکم باشد، نامبرده برای تحمل ادامه حبس به زندان محل اقامت خود منتقل می‌گردد...»

شده با نظارت‌های امنیتی زندان صورت بگیرد؛ یعنی حریم خصوصی زندانی مخدوش شود لذا صرفاً باید اماکن حساس و مُحتمل برای فرار کنترل و در آنها از دوربین استفاده شود.

۳-۱-۲. حریم بدنی زندانی

بازرسی بدنی ممکن است از طریق بازرسی از روی لباس، یا در آوردن لباس یا تفتیش اندام‌های داخلی انسان صورت بگیرد. بازرسی اخیر شدیدترین حالت بازرسی بدنی محسوب می‌شود. این موارد می‌توانند تجاوز بر حریم خصوصی جسمانی زندانی محسوب گردند. به‌طور کلی در قوانین ایران مقررات خاصی در مورد بازرسی‌ها وجود ندارد. اصل ۲۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به مصونیت جان، مال، حقوق و مسکن افراد اشاره می‌کند که می‌توان آن را به مصونیت از بازرسی‌های غیرقانونی تعبیر کرد. در مبحث دوم لایحه حمایت از حریم خصوصی به‌خوبی به بازرسی‌ها، اقسام و شرایط آن پرداخته شده بود. ماده سه این لایحه مقرر می‌داشت: «کرامت انسانی، حقوق و آزادی‌های ملازم با آن مصون از تعرض است. هیچ‌کس را نمی‌توان قبل از دستگیری یا پس از آن مورد بازرسی و تفتیش قرارداد، مگر بر طبق قانون.» در این لایحه به ترتیب برای بازرسی از روی لباس، ظن بر اساس امارات و قرائن؛ بازرسی با در آوردن لباس، ظن قوی و برای بازرسی اندام‌های داخلی بدن، صدور قرار مرجع صالح قضایی و ظن قوی به اینکه نتیجه معاینات می‌تواند به اثبات جرم کمک نماید را ضروری دانسته بود. بر اساس اطلاق این مواد می‌توان نتیجه گرفت که ضوابط مذکور توسط مأموران زندان در تفتیش و بازرسی زندانیانی که مظنون یا متهم به ارتکاب جرم‌اند و یا حتی بزه‌کار بوده و بازرسی بدنی ضرورت یابد؛ باید رعایت گردد. بازرسی از افراد به‌طور مطلق (اعم از زندانی یا غیر زندانی) باید متعارف بوده و ملاک متعارف بودن آن در ماده ۱۵ لایحه مذکور به‌طور مفصل بیان شده است.^۱

۱. ماده ۱۵: «متعارف بودن بازرسی‌های بدنی و تفتیش اندام‌های داخلی با توجه به عوامل زیر تعیین می‌شود:

- دلایلی که به استناد آنها بازرسی یا تفتیش صورت گرفته است.
- روشی که بازرسی یا تفتیش با استفاده از آنها انجام شده است.
- مکانی که بازرسی یا تفتیش در آنجا صورت گرفته است.
- قلمرو کیفی و کمی بازرسی یا تفتیش.
- ماهیت و شدت جرمی که با استناد به آن بازرسی یا تفتیش صورت گرفته است.
- سوابق فرد مورد بازرسی یا تفتیش و محکومیت قبلی وی به دلیل حمل سلاح یا مواد مخدر.

در بند دو ماده ۳۱ آیین‌نامه سازمان زندان‌ها بازرسی بدنی به‌طور کلی به هنگام ورود و خروج زندانی برای جلوگیری از ورود کالاهای ممنوعه مجاز شمرده شده است. این بازرسی بدنی محدود به زمان ورود و خروج زندانیان بوده و هدف آن نیز مشخص است، اما اینکه تا چه میزان این بازرسی بدنی می‌تواند به سایر موقعیت‌ها تسری یابد و اینکه بازرسی اعضای داخل بدن (شدیدترین نوع بازرسی) را نیز شامل می‌شود یا خیر، مسکوت مانده است. براساس ملاک متعارف بودن، مجوز این نوع بازرسی را تا حدود متعارف و برای جلوگیری از ورود کالاهای غیر مجاز به داخل زندان می‌توان مشروع و مجاز دانست. در ایالت متحده آمریکا مجوز بازرسی‌های بدنی از سوی دادگاه در صورت؛ ۱. وجود سببی فراتر از سبب مُتحمّل درمورد اینکه بازرسی به کشف ادله جرم منتهی خواهد شد، ۲. ارجحیت و ضرورت بازرسی در مقابل رعایت حریم خصوصی فرد، صادر می‌شود.

قرار تفتیش بدنی مظنون از طریق جراحی نیز تنها در صورت اثبات نیاز مبرم این نوع بازرسی- توسط مأمور درخواست‌کننده برای کشف جرم- و عدم کارایی سایر روش‌ها در موارد محدود، صادر می‌شود. همچنین اصلاحیه چهارم قانون اساسی آمریکا به محفوظ بودن جان، املاک، اوراق و اسناد افراد در برابر بازرسی و توقیف غیرقانونی اشاره دارد. ادرمورد این اصلاحیه حوزه‌های قضایی متعددی در آمریکا حق حریم خصوصی محدودی^۲ را برای زندانیان قائل شدند که به موجب آن زندانیان نیز از بازرسی و توقیف غیرمعقول^۳ محفوظ دانسته شده‌اند؛ برای مثال؛ در قضیه ایالت متحده آمریکا در مقابل هینکلی، مطالعه اوراق محرمانه زندانیان که برای پیشبرد اهداف امنیتی نهاد زندان ضروری نبود، نقض استانداردهای معقولیت بازرسی و شرایط توقیف مذکور در اصلاحیه چهارم قانون اساسی دانسته شد (Warren, 2019: 45). هرچند دادگاه عالی ایالت متحده آمریکا در قضیه هادسون علیه پالمر^۴ برای اولین بار بازرسی اموال شخصی زندانیان را نقض اصلاحیه چهارم قانون اساسی آمریکا ندانست، اما با تضمین جبران هرگونه خسارت به اموال که ناشی از بازرسی ناصحیح و آزاردهنده بوده، از نقض اصلاحیه چهارم قانون اساسی جلوگیری کرده

۱. The fourth amendment to United States Constitution provides.

۲. Limited privacy right

۳. Unreasonable searches and seizures

۴. Hudson v. Palmer

است (Darlene, 1984: ۷۵)

۳-۱-۳. حریم پوشش و لباس زندانیان.

هرچند برخی بر این باورند که طرز پوشش و آرایش افراد تا وقتی که جنبه نمادین و عمومی پیدا نکند؛ حوزه تمامیت جسمانی افراد محسوب و برای آن حریم خصوصی می‌توان قائل شد (سروش، ۱۳۹۳: ۲۱). به نظر می‌رسد این دیدگاه بین حریم خصوصی و حق آزادی و انتخاب فرد خلط نموده است. اینکه فرد زندانی همچون سایر افراد عادی حق دارد تا جایی که مغایر با نظم و اصول امنیتی و اصلاحی زندان نگردد از سبک آرایش و پوشش مورد نظر خود پیروی کند صحیح است، لکن با حریم خصوصی او ارتباط مستقیم ندارد. البته چنانچه کسی بخواهد از دلیل یک فرد از پوشیدن نوع خاصی لباس تجسس کند یا نوع لباس زیر وی را مطلع شود، نقض حریم خصوصی او را مرتکب شده است. این حق به‌خصوص در مواردی که فرد پیرو مذهبی است که نوع پوشش خاصی را از پیروانش می‌طلبد، مهم‌تر می‌شود. بر طبق ماده ۶۰ آیین‌نامه سازمان زندان‌های ایران، فرد زندانی می‌تواند لوازمی همچون؛ جوراب، لباس زیر و سایل، بهداشتی، حوله و غیره، را با خود به زندان بیاورد. همچنین بر طبق ماده ۹۰ آیین‌نامه مذکور استفاده از لباس ویژه زندان برای محکومان الزامی نیست مگر به تشخیص سازمان زندان‌ها. در برخی کشورها به‌منظور مشخص کردن طبقه‌بندی زندانیان و حفظ انضباط در زندان، زندانیان را موظف به پوشیدن اونیفرم‌های مشخص می‌کنند.

۳-۲. حریم خصوصی زندانیان در گستره ارتباط با روح خود

این گستره از حریم خصوصی محورهایی متفاوت از جسم و با غلبه روحی، موضوعاتی همچون: حریم افکار و عقاید زندانیان، مطالعات، مکتوبات و مسموعات (دسترسی به منابع مکتوب و صوتی و تصویری)، حریم مکاتبات و مراسلات، ملاقات زندانیان و بالاخره ۲ حریم مربوط به حقوق و تعهدات مالی و غیرمالی زندانیان را شامل می‌شود.

۳-۲-۱. حریم افکار و عقاید زندانیان

افکار و عقاید انسان‌ها دارای حریمی است که باید از تفتیش و تعرض مصون بماند. افکار و

عقاید فرد تا آنجایی که جنبه عمومی پیدا نکرده جزء حریم خصوصی فرد است و اگر جنبه عمومی پیدا کند جزء حقوق و آزادی‌های فردی محسوب می‌شود. در این مورد ماده ۱۸ منشور حقوق بشر مقرر کرده است: «هرکس، دارای حق آزادی فکر، ضمیر و دین است.» در ماده ۱۹ نیز بیان می‌شود: «هرکس آزاد است هر عقیده‌ای را بپذیرد و آن را به زبان بیاورد...» ماده ۱۳ حقوق بشر آمریکایی و ماده ۹ حقوق بشر اروپایی نیز به حق آزادی فکر و بیان^۱ اختصاص دارد. همچنین در بند الف ماده ۲۲ حقوق بشر اسلامی آزادی بیان هر انسان با قید عدم مغایرت با اصول شرعی پذیرفته شده است. در اصل ۲۳ قانون اساسی ایران، حق تفتیش عقاید، تعرض و موأخذه فرد، به صرف داشتن عقیده‌ای خاص ممنوع دانسته شده است. مشکل در این جا عدم مشخص بودن حدود و ثغور تفتیش است لذا نباید با وجود ممنوعیت تفتیش عقاید، این عمل ولو به صورت غیررسمی در آزمون‌های استخدامی و موارد مشابه انجام پذیرد. طرح نمایندگان برای حمایت از حریم خصوصی، اطلاعات افراد در مورد اعتقاداتشان در زمینه سیاسی، مذهبی و فلسفی را جزء اطلاعات شخصی حساس دانسته و در ماده ۳۹ این طرح، جمع‌آوری و یا مورد استفاده قرار دادن این اطلاعات از سوی مؤسسات، را مشروط به رضایت فرد یا مجوز صریح قانونی یا جلوگیری از تهدید شدید قریب‌الوقوع نسبت به حیات انسان‌ها و جامعه یا به منظور انجام تحقیقات آماری با بودجه دولت و یا به منظور کمک و خدمات دولتی و رفاهی به مردم؛ داشته است. براساس آنچه گفته شد زندانیان نیز همانند سایر افراد باید از این حق برخوردار باشند. لذا آزادی عقاید و اندیشه در حدودی که جنبه علنی و عمومی و مغایر با قوانین، نظم و امنیت داخلی و خارجی پیدا نکند به نظر نمی‌رسد که با حدود و اهداف مجازات زندان مغایرتی داشته باشد چه بسا همین امر باعث تحریکات فکری و اصلاح بهتر محکومان گردد. بند دوم اصل ۶ حداقل مقررات معیار برای رفتار با زندانیان مقرر می‌دارد: «ضروری است به اعتقادات دینی و دستورهای اخلاقی گروهی زندانی — که به آن تعلق دارد احترام گذاشته شود.» همچنین اصل سوم اصول اساسی برای رفتار با زندانیان نیز به احترام به عقاید دینی و سنت‌های فرهنگی گروهی که زندانیان به آن تعلق دارند، با در نظر گرفتن شرایط محلی اشاره دارد. با پذیرش این حق برای زندانیان همچون سایر افراد جامعه، باید به موارد نقض و چگونگی حریم خصوصی آن پرداخت. از آنجا که عقاید و افکار افراد دارای جنبه معنوی

---

۱. Freedom of thought and expression

و درونی است برای دست‌یابی و تعرض به حریم آن از روش‌های خاصی استفاده می‌شود. برای مثال؛ استفاده از دستگاه‌های دروغ‌سنج و سایر فناوری‌ها و یا مواد دارویی برای کشف عقاید و افکار فرد که همواره مورد بحث بوده است. در آمریکا در مورد اینکه آیا استفاده از دستگاه دروغ‌سنج یا سایر وسایل برای کشف عقاید و افکار افراد ناقض حریم خصوصی آن‌ها است یا خیر، نظرات مختلفی وجود دارد. برخی معتقد به عدم تأثیر آن در اراده آزاد افراد بوده و آن را نه تنها تجاوز به حریم خصوصی فرد ندانسته، بلکه برای کشف جرم ضروری می‌دانند. در مقابل برخی دیگر به جهت مورد فشار و اکراه قرار دادن مشخص و لطمه به هویشیاری فرد آن را حتی با رضایت خود شخص نیز نمی‌پذیرند. امروزه در برخی ایالات همچون: ماساچوست، مری‌لند، نیوجرسی، دنور و آیوا به کارگیری دستگاه دروغ‌سنج در مصاحبات استخدامی ممنوع است. در ایران هنوز استفاده از دروغ‌سنج کارایی خاصی پیدا نکرده است. به کارگیری روش‌های مذکور در صورت پذیرش نظر مخالفان آن، همچنین در مورد زندانیان نیز وجهی ندارد.

۳-۲-۲. حریم مطالعات، مکتوبات و مسموعات زندانیان

ایجاد فضایی آزاد و بدون مداخلات بی‌مورد برای انجام فعالیت‌های فکری زندانیان از طریق امکان دسترسی به کتب، مقالات و سخنرانی‌ها و سایر منابع علمی و حتی پژوهشی در حوزه‌های مختلف نه تنها موجب رعایت حریم خصوصی فرد در حوزه فکری و فعالیت‌های شخصی می‌گردد بلکه موجبات تحقق اهداف اصلاحی—بازپروری زندانیان را نیز می‌تواند فراهم آورد. از آنجا که رشد و کمال شخصیت انسان رابطه مستقیمی با گستره فعالیت‌های فکری وی دارد، با افزایش هرچه بیشتر دامنه‌های آزادی و اختیار فرد و کاهش مداخلات در این راستا می‌توان موجبات این رشد و کمال را فراهم کرد. ماده ۲۶ منشور حقوق بشر علاوه بر قائل شدن حق آموزش و پرورش برای هر فرد، هدف آموزش و پرورش را شکوفایی همه‌جانبه شخصیت انسان و تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی دانسته است. هر کس حق دارد در زندگی فرهنگی شرکت و در پیشرفت علمی و فواید آن سهیم باشد.^۱ ماده ۹ منشور اسلامی حقوق بشر نیز طلب علم را فریضه و آموزش

۱. ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز تاحدودی در این خصوص قابل ملاحظه است.

را امری واجب دانسته است و فراهم کردن امکانات، فرصت‌ها و راه‌های دستیابی به آن را وظیفه دولت می‌داند.^۱ در منابع اسلامی نیز همواره بر ضرورت علم‌آموزی و تفکر در امور تأکید شده است؛ چنانچه در قرآن کریم به «قلم» قسم خورده شده^۲ و یا حدیث نبوی «اطلبوا العلم من المهد الی الحد» ضرورت علم‌آموزی را تا آخر عمر مقرر می‌کند. براساس این اصول کلی می‌توان اهمیت آموزش و پرورش و قبح ایجاد مانع در راستای این امور را به‌خوبی حس کرد. مداخلات در روند فعالیت‌های آموزشی و پرورشی از طرق گوناگونی چون: نظارت‌های شدید بی‌مورد، سانسورها و تحریم‌های محتوایی و شکلی حتی با دلایل قانونی و قضایی نیز می‌تواند بلاوجه به نظر برسد. حق مشارکت زندانیان در فعالیت‌های علمی یا فرهنگی، امکان ادامه تحصیل برای زندانیان و ایجاد کتابخانه‌های متشکل از کتب متنوع آموزشی و... به ترتیب در اصل ۱۶ اصول اساسی برای رفتار با زندانیان، قاعده ۷۷ و ۴۰ حداقل مقررات معیار برای رفتار با زندانیان مورد اشاره قرار گرفته است. براساس آیین‌نامه سازمان زندان‌ها در ایران به‌منظور سوادآموزی، ارتقاء سطح معلومات و جلوگیری از اتلاف وقت محکومان و همچنین تقویت اراده و پرورش فکر و استعدادهاى نهفته زندانیان در کلیه مراکز حرفه‌آموزی و اشتغال و زندان‌ها از رهگذر وزارتخانه‌های مربوط و مؤسسه‌های آموزشی، علمی و فنی، حرفه‌ای و دولتی یا وابسته به دولت و یا سازمان‌های خیریه و نهضت سوادآموزی و با همکاری آنان تحت نظر واحدهای مربوط در مؤسسه یا زندان، اجازه آموزش فنی، حرفه‌ای و مذهبی داده می‌شود.^۳ باید در نظر داشت حق تحصیل و آموزش و پرورش رایگان در تمامی این موارد مطلق بیان شده است پس این حق باید بدون مداخله و تحمیل نوع خاصی از تحصیلات و آموزش (تا جایی که مغایر با موازین قانونی و نظم جامعه نباشد) برای فرد برقرار شود و از حیث حریم خصوصی

۱. بند الف ماده ۹: «طلب علم یک فریضه است و آموزش یک امر واجب است بر جامعه و دولت، و بر دولت لازم است که راه‌ها و وسایل آن را فراهم نموده و متنوع بودن آن را به گونه‌ای که مصلحت جامعه را برآورد، تأمین نماید و به انسان فرصت دهد که نسبت به دین اسلام و حقایق هستی معرفت حاصل کند و آن را برای خیر بشریت به کار گیرد.» اصل ۳۰ قانون اساسی ایران دولت را موظف به تأمین وسایل رایگان آموزش و پرورش برای همه تا پایان مقطع متوسطه کرده است.

۲. القلم آیه اول: «ن والقلم و ما یسطرون»

۳. ماده ۱۳۶ آیین‌نامه زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۸۴/۹/۲۰

نظارت بی‌مورد، بی‌ضابطه بر آن نیز می‌تواند تجاوز به حریم خصوصی او تلقی گردد.

۳-۲-۳. حریم مکاتبات و مراسلات و ملاقات زندانیان

حق برقراری ارتباط با خانواده، دوستان و غیره از طریق: نامه، تلفن و سایر وسایل ارتباطی مجاز یا ملاقات حضوری، حق زندانی است و نمی‌توان آن را به‌طور کلی از وی سلب کرد. مسئولان زندان‌ها باید در جهت حفظ و گسترش این روابط به‌خصوص روابط زندانی با خانواده خود، تلاش کنند. طبق اصل ۱۹ مجموعه اصول برای حمایت از افراد در هرگونه بازداشت یا زندان: ۱ «هر فرد بازداشت‌شده یا زندانی باید از حق ملاقات و مکاتبه با دیگران و به‌ویژه اعضای خانواده خود برخوردار باشد و لازم است موقعیت‌های کافی برای ارتباط با جهان خارج با در نظر گرفتن شرایط و محدودیت‌های موجهی که توسط قانون یا مقررات قانونی پیش‌بینی شده است برای وی فراهم شود.» ارتباط با خارج رکن مهمی در تحقق اهداف بازپروری و اصلاحی زندانی است. هدف زندان، منزوی کردن زندانی نیست، بلکه آموزش او و اصلاح در جهت بازگشت دوباره او به جامعه است. ارتباط مادران زندانی با کودکان خود نیز به دلیل اینکه در اکثر جوامع مسئولیت اصلی مراقبت از کودکان با مادران است و نقش مهمی که در تأمین نیاز عاطفی کودک بر عهده دارند، باید مورد توجه مسئولان زندان‌ها قرار گرفته و ترتیبات لازم را در جهت برقراری و حفظ پیوند مادر و فرزند در نظر بگیرند (کوئل، ۱۳۸۳: ۹۴). با در نظر گرفتن ضرورت این حقوق و حریم یاد شده باید گفت ارتباطات به هر طریق با دیگران هنگامی که جنبه خصوصی داشته و مخاطب خاص پیدا می‌کند جزء حریم خصوصی فرد است لذا جز در موارد قانونی، افراد اجازه تجاوز به آن را به هر طریق ممکن همانند؛ استراق سمعی و بصری، بازرسی و تفتیش مکاتبات و مراسلات و غیره ندارند (سروش، ۱۳۹۳: ۲۵) بنا بر اصل ۲۵ قانون اساسی «بازرسی، نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است، مگر به حکم قانون.» ماده ۵۵ لایحه حمایت از

۱. مجموعه اصول برای حمایت همه افراد در هرگونه بازداشت یا زندان به موجب قطعنامه ۴۳/۱۳۷ مجموعه عمومی سازمان ملل متحد مصوبه ۹ دسامبر ۱۹۸۸ است.

حریم خصوصی نیز مقرر می‌دارد: «حریم خصوصی ارتباطات، مصون از تعرض است و هیچ‌کس حق ره‌گیری آن را ندارد مگر به موجب قانون.» ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز دخالت خودسرانه در مراسلات افراد را محکوم می‌کند.^۱ همچنین در بند ب ماده ۱۸ حقوق بشر اسلامی^۲ و بند یک ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^۳ ارتباطات فرد مصون از هرگونه تعرض غیرمجاز از سوی اشخاص دولتی یا خصوصی دانسته شده است، اما اینکه این حریم در مورد زندانیان تا چه میزان مورد احترام قرار می‌گیرد، مورد سؤال است. در ابتدا مکاتبات زندانیان از طریق نامه‌نگاری و یا پست‌های الکترونیکی توسط مقامات زندان‌ها با توجیه جلوگیری از تبانی و فراهم آوردن مقدمات فرار و یا اطلاع یافتن جلوتر از خبرهای ناگوار مرگ، طلاق همسر و غیره، برای زندانی با جدیت صورت می‌گرفت، اما این توجیه‌ها امروزه مورد انتقاد قرار گرفته است؛ چراکه امکان تبانی و فراهم شدن فرار زندانی از طریق نامه بسیار کم است. همچنین این حق زندانی است که همانند سایرین مستقیماً از خبرهای مهم مربوط به زندگی خود، هرچند ناگوار مطلع گردد. امروزه مگر در مورد زندانیانی که تدابیر امنیتی شدیدی بر آن‌ها اعمال می‌گردد، مکاتبات سایر زندانیان به صورت موردی، تصادفی و نمونه‌ای مورد بازدید مسئولان زندان قرار می‌گیرد (کویل، ۱۳۸۳: ۹۸). این حق در آیین‌نامه سازمان زندان‌های ایران و براساس ظاهر ماده ۲۰۰ نادیده گرفته شده است. به موجب این ماده، مأموری خاص برای مطالعه و تأیید تمامی نامه‌های ارسالی و دریافتی هریک از زندانیان انتخاب می‌گردد. همچنین براساس مواد ۲۰۱ و ۲۰۲ آیین‌نامه مذکور چارچوب موضوعاتی که زندانی حق دارد در مورد آن‌ها صحبت نماید و امکان تنبیه انضباطی و تعقیب جزایی زندانی براساس محتوای نامه‌ای که مورد تأیید قرار نگرفته نیز وجود دارد و نامه زندانی به وکیل و یا مقامات قضایی نیز براساس این آیین‌نامه، مشروط به رعایت موازین شرعی و قانونی و با تأیید آن

۱. ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر: «زندگانی خصوصی یا امور خانوادگی یا محل سکونت یا مراسلات کسی نباید در معرض تعرض دخالت خودسرانه واقع شود. نیز به حیثیت و حسن شهرت هیچکس نمی‌توان حمله کرد.»
 ۲. بند ب ماده ۱۸ منشور حقوق بشر اسلامی: «هر انسان حق دارد که در امور زندگی خصوصی خود (در مسکن و ز
 ۳. بند ۱ ماده ۸ منشور حقوق بشر اروپایی: «هر کس از حق احترام به زندگی خصوصی و خانوادگی، خانه و مراسلات خود برخوردار است.»

از سوی مسئول نظارت بر مراسلات، قابل ارسال خواهد بود. سؤال اینجاست که این میزان از نظارت و ورود به حریم خصوصی ارتباطی زندانیان به‌طور مطلق وجهی دارد؟! در ماده ۳۷ حداقل مقررات معیار برای رفتار با زندانیان امکان نظارت بر ارتباطات زندانی با خارج از زندان، مشروط به ضروری بودن آن نظارت است. اصل ۱۸ مجموعه اصول برای حمایت همه افراد در هرگونه بازداشت یا زندان، با تأیید حق زندانی برای داشتن مکاتبه و مشاوره با وکیل قانونی، بر عدم سانسور و حق محرمانه بودن کامل این مکاتبات و ملاقات تأکید و آن را غیر قابل تعلیق دانسته است مگر در شرایط قانونی مشخص و یا با نظر مقام قضایی و مسئول در صورت ضرورت! پس در اسناد بین‌المللی، اصل محرمانه بودن مکاتبات و مراسلات تا جایی که ضرورت‌های مقرر قانونی و قضایی ایجاد کند باید رعایت گردد و زندانی بودن اشخاص مانع رعایت این اصل نمی‌گردد.

پایش مکاتبات سمعی، بصری و الکترونیکی افراد نیز از قبیل: تلفن، ویدئو، تلگرام و غیره، از جمله موارد نقض حریم خصوصی افراد تلقی می‌گردد و باید در چهارچوب قانونی و در موارد خاص انجام پذیرد. همچنین در خصوص مکالمات تلفنی و غیره، باید میان حق حریم خصوصی زندانی و افراد مخاطب این مکاتبات در مقابل ضرورت‌های امنیتی و قانونی حاکم بر زندان‌ها توازن برقرار کرد. لزوم شنود مکالمات تلفنی برخی زندانیان که موازین امنیتی شدید بر آن‌ها اعمال می‌شود برای مثال؛ به‌منظور جلوگیری از سازماندهی برخی فعالیت‌های غیر قانونی از جمله: وارد کردن برخی اشیاء غیر قانونی به زندان یا رهبری اغتشاشات و یا سایر اقدامات مجرمانه و برخلاف نظم و امنیت کشور، ضروری است. برخی کشورها به ضبط و شنود مکالمات صوتی و تصویری زندانیان معین در دوره زمانی خاص می‌پردازند (کویل، ۱۳۸۳: ۹۹)؛ بنابراین شروط احراز ضرورت نقض حریم خصوصی و نیز داشتن مجوز قانونی و یا قضایی در پایش مکاتبات و مکالمات باید مدنظر قرار گیرد. ملاقات حضوری زندانیان با خانواده، وکیل و سایر افراد مجاز باید همراه با تدابیری باشد که پاسخگوی نیازهای امنیتی و رعایت حریم خصوصی افراد؛ اعم از؛ زندانی و ملاقات‌کنندگان وی باشد (همان: ۹۷).

۱. ماده ۳۷ حداقل مقررات معیار برای رفتار با زندانیان: «زندانیان باید اجازه داشته باشند، تحت نظارت ضروری، با خانواده و دوستان خود در فواصل منظم از طریق نامه یا ملاقات حضوری ارتباط برقرار کنند».

خطر قاچاق کالاها غیر مجاز به داخل زندان و یا بروز درگیری بین زندانی و ملاقات کننده و یا آسیب یکی از طرفین و سایر خطرهای احتمالی، نظارت بر ملاقات را ایجاب می کند، اما این نظارت‌ها به خصوص در ملاقات خصوصی خانوادگی همانند ملاقات زن و شوهر نباید به گونه‌ای باشد که حریم خصوصی افراد را نقض کند. حفظ این توازن بر عهده مسئولان زندان‌ها است. برای مثال؛ در ایران، طرح اختصاص دادن ملاقات شرعی در اتاق‌های مخصوص به دور از نظارت مستقیم مأموران زندان با لحاظ حریم خصوصی طرفین صورت گرفته است. در کانادا به زندانیان واجد شرایط امکان ملاقات با همسر یا شریک زندگی خود را تا ۷۲ ساعت می دهند، اما به مسئولان زندان امکان بازرسی زندانی و ملاقات کننده در طی ملاقات داده شده است.^۱ نکته‌ای که باید در پایش‌های سمعی و بصری مکالمات، مکاتبات و ملاقات در نظر گرفته شود این است که جدای از در نظر گرفتن حق حریم خصوصی زندانی، باید به حریم خصوصی مخاطب مکاتبات، مکالمات و ملاقات شونده که زندانی نیست، توجه شود.

۳-۲-۴. حریم مربوط به حقوق و تعهدات مالی و غیرمالی

از آنجا که فرد زندانی اهلیت خود برای انجام معاملات و همچنین مالکیت بر اموال مشروع خود (به جز اموالی که به موجب قانون و حکم دادگاه از مالکیت وی خارج می شود)، از دست نمی دهد، مسئولان زندان حق ندارند از اطلاعات مربوط به معاملات زندانی مطلع شوند. برای مثال؛ حساب‌های وی را چک کرده یا اموالی که به ارث برده، محاسبه کنند. البته چنانچه محکومیت حبس به واسطه عجز یا استتکاف زندانی از پرداخت باشد این موضوع باز هم قابل طرح و البته با قیودی قابل تقیید و تحدید است. به این ترتیب براساس اصل ۴۶ و ۴۷ قانون اساسی کشور، هر کس مالک حاصل کسب و کار مشروع خود بوده و مالکیت شخصی فرد، محترم است. زندانیان نیز اجازه دخل و تصرف قانونی در اموال خود و بستن قراردادهای مالی را دارند، مگر در موارد خاص که قانون آن‌ها را از دخل و تصرف در اموالشان منع کرده باشد. از جمله تاجر ورشکسته به تقلبی که در زندان به سر می برد قادر به دخل و تصرف در اموال خود نیست و معاملات او نیز غیر نافذ تلقی می گردد. یکی از ضرورت‌های دخل و تصرف مالی، رعایت حریم خصوصی افراد در این

۱. "Private Family Visiting". Correctional Service of Canada. Retrieved 2008-12-29.

حوزه است. باید در نظر داشت، زندانی همانند سایر افراد در نحوه و نوع دخل و تصرف در اموال خود دارای حریم خصوصی است و دیگران حق مداخله و نظارت در آن را مگر در موارد مجاز قانونی ندارند. ماده ۱۶۶ آیین‌نامه سازمان زندان‌ها، تنظیم هرگونه سند معامله و قرارداد یا تعهدی که یک طرف آن محکوم باشد را منوط به اجازه مقام قضایی مربوط یا قاضی ناظر زندان کرده است. تنظیم اسناد رسمی نیز در صورت لزوم در مؤسسه یا زندان به وسیله یکی از سردفتران اسناد رسمی با شرایط عادلانه‌تر از سایر دفترهای اسناد رسمی انجام می‌پذیرد تا موجب تضییع حقوق محکوم یا اشخاص حقیقی و حقوقی نشود. البته این بیانگر حدی از نظارت بر معاملات زندانیان است. همچنین علاقه‌های فرد نسبت به اموال خود اعم از مالکیت بر عین و منافع، حق انتفاع و حق ارتفاق به ملک غیر است (ماده ۲۹ قانون مدنی) این حقوق در زندان به واسطه برخی قوانین محدود می‌گردد، اما مثل سایر حقوق زندانی و به‌طور کلی از وی سلب نمی‌گردد. در این صورت زندانی حق بردن اموال خود به داخل زندان را ندارد مگر اقلام مقرر قانونی خاص که اجازه ورود به زندان را دارند و صرفاً برای استفاده شخصی است. اقلامی همچون: لباس زیر شخصی، ناخن‌گیر و غیره. بنابراین حق مالکیت زندانی در حد استفاده از وسایل شخصی محدود می‌گردد. در مورد اموال خارج از زندان نیز، امکان دسترسی و انتفاع فیزیکی آن منتفی می‌شود ولی قادر خواهد بود براساس ضوابط و مقررات مربوط به معاملات و سایر اقسام تصرفات همچون وصیت و غیره، به آن‌ها دسترسی داشته باشد. همان‌طور که گفته شد نوع و نحوه این تصرفات و همچنین اطلاعات مربوط به آن‌ها جزء حریم خصوصی فرد است. هرگونه تجسس، نظارت و افشای اطلاعات در این موارد خلاف مقررات و قوانین و در واقع تجاوز به حریم خصوصی زندانی محسوب می‌گردد.

زندان، مانند سایر افراد اجتماع باید از عدالت اجتماعی برخوردار باشد و حقوق اجتماعی او از بین نمی‌رود. همچنین زندانیان مشغول به کار، باید از بیمه‌هایی چون؛ حوادث ناشی از کار و بیماری‌های حرفه‌ای، از کارافتادگی، فوت و حوادث و بیماری‌های ناشی از کار بهره‌مند شوند (دانش، ۱۳۵۳: ۱۸۰-۲۱۹). از طرفی اموالی که فرد زندانی از طریق کار در زندان به دست می‌آورد، جزء اموال شخصی فرد بوده که نسبت به نوع دخل و تصرف در آن مسئول تعریف حریم خصوصی می‌شود. در آیین‌نامه سازمان زندان‌ها برای نحوه پرداخت و ذخیره این دستمزد مقررات خاصی وضع شده است که نوعی دخالت مستلزم تجسس در حریم خصوصی در اموال شخصی

بوده که به موجب قانون مقرر شده است.^۱ اطلاعات مربوط به دستمزد زندانیان نیز جزء حریم خصوصی آنها است و افشای بی‌مورد و غیرقانونی آن می‌تواند عنوان سلب حریم خصوصی از فرد زندانی شود.

علاوه بر معاملات و تعهدات مالی، زندانی ممکن است تصمیم به اتخاذ تعهدات غیرمالی و یا خاتمه دادن به آن‌ها همچون؛ طلاق و ازدواج بگیرد. زندانی باید امکان ازدواج کردن و یا حق طلاق دادن و گرفتن را داشته باشد و در این روابط دارای حریم خصوصی است. آیین‌نامه سازمان زندان‌ها طلاق و ازدواج زندانی را منوط به اجازه مقام قضایی مجاز شمرده است.^۲ اطلاعات مربوط به این اعمال حقوقی نیز باید محفوظ مانده و مسئولان زندان حق افشای آن را ندارند.

نتیجه‌گیری

زندانیان همچون سایر افراد جامعه، علی‌اصول دارای کرامت انسانی بوده و حقوق و مقام انسانیت آن‌ها به صرف محکومیت به حبس، از آن‌ها سلب نمی‌شود. حریم خصوصی در تعریف دقیق و اسلامی خود متمرکز بر محور اثباتی است نه ثبوتی و لذا جرم‌انگاری برخی مصادیق مربوط به رابطه شخص با خودش یا خالقش هیچ منافاتی با احترام به حریم خصوصی ندارد، مشروط بر آنکه تجسس نشود و جنبه اثباتی دقیق و صحیح وضع و رعایت شود پس خود زنی، خودکشی، خود آزاری، خودارضایی، ارتداد و ... در گستره تحریم و تجریم (نسبت دادن جرم به کسی) تعریف شده‌اند اعم از آنکه در زندان یا غیر زندان محقق شوند و این‌ها مشروط به عدم

۱. ماده ۱۳۰ آیین‌نامه سازمان زندان‌ها: «مزد ماهانه کار زندانی به شرح زیر تقسیم می‌گردد:

الف: پنجاه درصد (۵۰٪) به حساب بانکی سرپرست موقت عائله تحت تکفل محکوم واریز می‌گردد.

ب: بیست و پنج درصد (۲۵٪) به حساب محکوم واریز می‌شود که در موقع آزادی به او پرداخت گردد.

ج: بیست درصد (۲۰٪) به حساب خود محکوم برای مخارج ضروری پرداخت می‌شود.

د: پنج درصد (۵٪) برای جبران خسارت و حوادث ناشی از کار براساس قرارداد فی مابین سازمان و محکومان شاغل اختصاص داده خواهد شد.

تبصره: در صورتی که محکوم فاقد عائله تحت تکفل باشد مبلغ ۵۰٪ دستمزد ذکر شده در بند ۱ نیز به حساب خود وی واریز می‌گردد.»

۲. ماده ۱۶۶ آیین‌نامه سازمان زندان‌ها

تجسس، هرگز با حریم خصوصی منافاتی ندارند. محکومیت به زندان باعث سلب همه حقوق افراد نمی‌گردد، مگر در مواردی که به واسطه نفس تنبیهی و اصلاحی زندان و یا در راستای ایجاد امنیت و اهداف محکومیت زندان از وی سلب گردد. نقض حریم خصوصی در موارد اضطراری به دلیل ضرورت‌های امنیتی، اصلاحی و در راستای حفظ تعادل بین این ضرورت‌ها مطرح می‌شود. حریم خصوصی زندانیان را می‌توان به حریم خصوصی در ارتباط با جسم فرد، روح و ارتباط وی با دیگران و محیط خارج از زندان و... تقسیم نمود. حریم خصوصی جسم شامل عدم اطلاع غیر از کم و کیف عبور و مرور و اقامت وی در ظرف زمانی و مکانی دلخواه خود، عدم بازرسی‌های بدنی با هر درجه‌ای بدون اجازه یا مجوز قانونی، عدم تجسس از نوع در مان خاص یا افشای اطلاعات پزشکی، عدم تجسس از علت نوع پوشش و آرایش مشروع و مورد انتخاب، حریم خصوصی در ارتباط با روح زندانی عبارت است؛ از محفوظ ماندن عقاید و افکار و یا نوع مطالعات و مکتوبات شخصی و یا منابع سمعی و بصری وی از اطلاع دیگران و در نهایت حریم خصوصی در ارتباط با سایرین نیز شامل مصون ماندن نامه‌نگاری‌ها و ملاقات زندانی با افراد بیرون از زندان و یا دخل و تصرفات مالی همچون معاملات پولی و یا تصرفات غیرمالی همچون مسائل طلاق و ازدواج و غیره از تجسس‌ها، نظارت‌ها است. حدود رعایت این حریم‌ها به وسیله مسئولان زندان با در نظر گرفتن حد تعادل بین حقوق زندانیان و رعایت نظم، امنیت و تحقق اهداف مجازات زندان در چهارچوب قانون باید تنظیم گردد. رعایت این حقوق و مراقبت در عدم تجاوز به حریم خصوصی زندانیان غیرموجه بوده و رعایت آنها نه تنها موجب حفظ احترام به کرامت انسانی آنها می‌گردد، بلکه بدین طریق موجب تحقق بهتر اهداف اصلاحی تربیتی زندان و حرکت به سوی سودمندی اجرای محکومیت‌ها می‌شود. آیین‌نامه سازمان زندان‌ها برای تأمین کامل حریم خصوصی زندانیان نیازمند اصلاحاتی است از جمله پیشنهاد می‌شود مواد مربوط به حریم خصوصی این آیین‌نامه‌ها همچون ماده ۲۰۰ آیین‌نامه سازمان زندان‌ها برای دارا بودن ضمانت اجرای بهتر، ضمن اصلاح به صورت قانون عادی توسط مجلس شورای اسلامی تصویب گردد.

کتاب نامه منابع و مآخذ

- آشوری، محمد. (۱۳۸۵). *جایگزین‌های زندان یا مجازات بینابین*. چاپ دوم. تهران: گرایش.
- استیون، سوزان. (۱۳۹۴). *اصول و رویه عملی حقوق زندانیان - بررسی وضعیت کشورهای انگلستان، آمریکا و هلند*. چاپ اول. تهران: نگاه بینه.
- اسفندیاری، محمد صالح. (۱۳۹۴). *تحلیل جرم شناسانه زندان (تولد و استمرار زندان از نگاه دورکهایم، فوکو، وبر و الیاس)*. چاپ اول. تهران: مجد.
- آقابابایی، حسین. (۱۳۸۹). «حریم خصوصی و قانون پاتریوت». فصلنامه سیاست مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دوره ۴۰. شماره ۲.
- اسکندری، مصطفی. (۱۳۸۹). «ماهیت و اهمیت حریم خصوصی». مجله حکومت اسلامی. سال پانزدهم. شماره ۴.
- انصاری، باقر. (۱۳۸۳). «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام - تطبیقی و ایران». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. شماره ۶۶.
- انصاری، باقر. (۱۳۸۶). «گزارش تحلیلی درباره طرح حمایت از حریم خصوصی». گروه خصوصی اداره کل پژوهش و اطلاع‌رسانی. دوره جدید سال ششم. شماره ۱۲. تهران.
- پاشنگ، مصطفی. (۱۳۷۸). *فرهنگ پارسی و ریشه‌یابی واژگان*. چاپ دوم. تهران: محور.
- پیرانی، محمد امین. (۱۳۹۲). *بررسی انواع مجازات در حقوق کیفری ایران - بر مبنای قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲*. تهران: پایگاه مقالات حقوقی حق گستر.
- دانش، تاج زمان. (۱۳۵۳). *اصول علم زندان‌ها*. تهران: نشر انتشار.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغتنامه*. زیر نظر: محمد معین و سید جعفر شهیدی. تهران: دانشگاه تهران.
- زکریا، احمد بن فارس ابوالحسن (۳۹۵ ه. ق.). *المعجم مقانیس اللغة*. جلد دوم. تهران.
- سروش، محمد. (۱۳۹۳). *مبانی حریم خصوصی - براساس منابع اسلامی*. چاپ اول. تهران: سمت.
- شمس، علی. (۱۳۸۱). *حقوق زندانیان (برداشتی از منابع اسلامی. مقررات داخلی و بین‌المللی)*. چاپ اول. تهران: راه تربیت.
- عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۸۶). *قواعد فقه (بخش حقوق جزا)*. جلد دوم. چاپ اول. تهران: سمت.
- عمید، حسن. (۱۳۶۱). *فرهنگ فارسی عمید*. تهران: امیر کبیر.
- فوکو، میشل. (۱۳۹۳). *مراقبت و تنبیه (تولد زندان)*. ترجمه نیکو سرخوش. افشین جهان‌دیده. چاپ دوازدهم. تهران: نشر نی.
- فیروزی، مهدی. (۱۳۸۵). *کرامت زندانیان - راهبردها و راهکارها*. چاپ اول. تهران: دفتر پژوهش‌های اسلامی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور.
- کره، پل. (۱۳۸۴). *دورنمای اروپایی زندان*، ترجمه محمدرضا گودرزی بروجردی، لایلا مقدادی، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.

- کنیون، اندرو تی و ریچارد سون مگان. (۱۳۹۶). ابعاد جدید حقوق حریم خصوصی: چشم‌اندازهای بین‌المللی و تطبیقی. ترجمه علی جعفری. سیاوش نادری فارسانی. قم: سازمان تبلیغات اسلامی. پژوهشکده باقرالعلوم (ع).
- کویل، آندره. (۱۳۸۳). رویکرد حقوق بشری به مدیریت زندان- کتاب آموزشی برای کارکنان زندان. ترجمه حسن طفرانگار. تهران: وفاق.
- گودرزی، فرشید. (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی. چاپ اول. تهران: مجد.
- لنگرودی، جعفر. (۱۳۸۸). ترمینولوژی حقوق. چاپ بیست و دوم. تهران.
- معین، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی. چاپ پنجم. تهران: امیر کبیر.
- هرن، پاول و هوبشمان هاینریش. (۱۳۹۴). فرهنگ ریشه‌شناسی فارسی. ترجمه جلال خالقی مطلق. چاپ اول، تهران: مهرافروز.
- توجهی عبدالعلی و حسام ابراهیم وند. (۱۳۹۳). لزوم استفاده محدود از کیفر سالب آزادی بر مبنای فقه اسلامی. مجله دیدگاه‌های حقوق قضایی. دوره ۱۹. شماره ۶۸.
- حاجی‌ده آبادی، احمد. (۱۳۹۰). تأملی پیرامون مجازات حبس در نظام حقوقی اسلام. مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی. سال سوم، شماره ۴.
- حیدرقلی‌زاده جعفر؛ عابدینی، غلامرضا و لیلارئیسسی. (۱۳۹۴). «حریم خصوصی و الزام به رعایت آن در رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر. دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی. سال چهارم، شماره ۸.
- رحمدل، منصور. (۱۳۸۴). «حق انسان بر حریم خصوصی». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. شماره ۷۰.
- زارع، اصغر. (۱۳۹۰). «حقوق زندانیان سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره)». مجله حضور. شماره ۶۹.
- سیفی زیناب غلامعلی. (۱۳۹۷). «شاهمرادی زواره مهرانگیز. حقوق و اختیارات مالی پدر در حقوق ایران و فرانسه». مجله دیدگاه‌های حقوق قضایی دوره ۲۳. شماره ۸۱.
- شهباز قهفرخی، سجاد. (۱۳۹۲). «حریم خصوصی فیزیکی در آئینه فقه امامیه و حقوق ایران». مجله پژوهشی پژوهش‌های فقهی. دوره ۹. شماره ۱.
- فلاح‌زاده علی محمد؛ ابراهیمی محمود و سجاد افشار. (۱۳۹۵). «اعتبارسنجی اقتصادی از منظر حقوق عمومی». مجله دیدگاه‌های حقوق قضایی. دوره ۲۱. شماره ۷۳ و ۷۴.
- فلاحی رحیم آبادی سپیده. (۱۳۹۷). آثار نقض حریم خصوصی اشخاص در اماکن خصوصی در حقوق ایران و کنوانسیون‌های بین‌المللی. تهران: قانون یار.
- محمصص، مرضیه. (۱۳۹۱). «بازخوانی نسبت امر به معروف و نهی از منکر با حریم خصوصی بر مبنای قرآن کریم». فصلنامه تخصصی تفسیر-علوم قرآن و حدیث (حسنا). سال چهارم. شماره ۱۵.
- مدنی، منصوره و انسیه مدنی. (۱۳۹۲). «مبانی نظری (اخلاقی، فلسفی و فقهی) امتناع از درمان». مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی. دوره ششم. شماره ۵.
- مقدادی، محمد مهدی، دلاوری، محمدحسین. (۱۳۹۳). «مسئولیت ناشی از افشای اسرار پزشکی در حقوق ایران و

- کامن لاو». فصلنامه حقوق پزشکی. سال هشتم. شماره ۳۱.
- موسی‌زاده، ابراهیم و فهیم مصطفی‌زاده. (۱۳۹۱). «نگاهی به مفهوم و مبانی حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی و عرفی». فصلنامه بررسی‌های عمومی. سال اول. شماره ۲.
- واعظی، سید مجتبی و سید علی‌علی‌پور. (۱۳۸۹). «بررسی موازین حقوقی حاکم بر حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق ایران». مجله حقوق خصوصی. شماره ۱۷.
- هادوی تهرانی، مهدی و مجید معتضدی. (۱۳۸۹). «بررسی رویکرد قرآن کریم به مجازات». پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم. سال دوم، شماره ۷.
- ج- پایان نامه.
- عامری، زهرا. (۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی حق بر حریم خصوصی در قوانین و مقررات ایران». پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی. پردیس فارابی قم.
- فرشید اولیائی. (۱۳۸۰). «مطالعه تطبیقی حقوق زندانیان در فقه اسلام- حقوق موضوعه و اسناد بین‌الملل». پایان نامه کارشناسی ارشد. مجتمع عالی آموزشی قم. دانشگاه تهران.
- فروتن، سید حسین. (۱۳۹۰). «حقوق زندانیان از منظر حقوق بین‌الملل». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز. دانشکده حقوق
- مطبوع، ناهید. (۱۳۶۲). «بررسی ملاک حبس در فقه امامیه و حقوق ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد هیات و معارف اسلامی- فقه و مبانی اسلامی. دانشکده علوم انسانی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی.
- مقدادی، لیلا. (۱۳۸۳). «بررسی تحولات حقوقی و اجرایی کیفر حبس در ایران از زمان مشروطه تا حال حاضر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- میر شمس شهشهانی، مانده. (۱۳۸۶). «حمایت از حریم خصوصی در جریان تحقیقات مقدماتی» پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی. دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- واعظ، سید محمد هاشم. (۱۳۸۹). «حریم خصوصی و محدوده آن در فقه اسلامی و حقوق ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق. دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران.
- وطن‌دوست، نگین. (۱۳۸۹). «مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی. دانشگاه تهران.
- فراهیدی، الخلیل بن احمد العین. (۱۴۰۹ ه.ق). جلد سوم. قم: دارالهجره ایران.

ب) منابع خارجی

- American Convention On Human Rights 22 November 1969. USA.
- Bryan A. Garner (2011). *Black's law dictionary*. third edition. West publishing Co, USA.
- *Corrections and Conditional release ACT of Canada*. (2016). November. Canada.

- Darlene C. Goring (2013). "Forth amendment-prison cells :is there a right to privacy?" *the journal of criminal law of criminology*. Vol. ۷۵. No ۳.
- Marta Otto (2013). *The Right to Privacy: A Comparative Analysis*. Bloomsbury Publishing Plc .Poland.
- Samuel Warren. Louis Brandeis(2019). *The Right to Privacy*. Peiertc Publishing. Canada.
- Rengel, Alexandra (2013) "*Privacy in the ۲۱th century*". Boston: Martinus Nijhoff Publishers.